

Мирослава О. Пенкар,
аспірантка кафедри
нової і новітньої історії та історіографії

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП США
В АНГЛОМОВНІЙ ПІСЛЯВОЄННІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
(НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ)

Неможливо зрозуміти парадигму історичного розвитку Сполучених Штатів Америки без усвідомлення реалії, що населення цієї країни складається з понад сотні етнічних груп. Кожна з них в процесі еволюції американського суспільства інтегрувалася у цей складний соціополітичний організм, а для досягнення гармонії потрібно було подолати довгий шлях пристосувальної самоорганізації, певної зміни традиційного способу життя. Одночасно, загальнонаціональне американське суспільство конструктивно використовувало соціальний досвід кожної етнічної спільноти, офіційна політика США піддалася кореляції під впливом їх життєвих інтересів.

Не дивно, що у другій половині 20-го століття етнічна історія стала однією з найбільш популярних серед вчених-гуманітаріїв сфер дослідження. Результати цього вивчення були сконцентровані в ряді теоретичних праць, автори яких створили комплексні теорії етнічного розвитку Сполучених Штатів Америки, перспектив національної еволюції країни.

Ці узагальнюючі роботи є предметом історіографічного дослідження автора даної статті, яка поставила перед собою завдання простежити зміну поглядів американських істориків, соціологів, політологів на розвиток етнічних спільнот.

Цілком зрозуміло, що найбільший інтерес ми проявляємо до історії української етнічної групи, еміграція представників якої у США розпочалася масово у 70-х роках 19-го століття. Цей багатоетапний процес, а також саморозвиток української громади в умовах американського суспільства, був і є предметом уваги певного числа вчених США, серед яких є багато дослідників неукраїнського походження. Специфіка цієї статті вимагає, щоб ми зробили історіографічний огляд лише англійськомовної літератури, хоча слід зауважити, що це не означає, що її авторами є тільки нау-

ковці незв'язані з українською спільнотою. Навпаки, більшість з них є людьми, для яких історія української іміграції є власною історією або історією їх батьків.

§1. Основні теорії етносоціального розвитку американського суспільства

Одним з найбільш суттєвих здобутків післявоєнного розвитку політичних наук та історіографії США було створення концепції "американського плюралізму", складовою частиною якої з 60-х років стало поняття "національної різноманітності". Введення у вжиток вченими-гуманітаріями, громадськими діячами нових соціо-політичних термінів свідчило про усвідомлення ними нових тенденцій в еволюції американського поліетнічного суспільства.

Справжньою віхою в соціальному і національному розвитку були 60-і роки 20-го ст., адже саме тоді розпочався період етнічного відродження груп, які заселяють США і Канаду. В країні "кленового листка" культурний ренесанс у середовищі етнічних спільнот, участь їх представників у політичному житті стали стимулом для дискусій з приводу понять "білінгвізму" і "бікультурності" (60-і рр.), які з 1971-го року набули статус домінантних чинників офіційної національної політики канадських урядів /І8.-С.І3/.

Аналогічні процеси в цей період відбувалися і в Сполучених Штатах Америки, етнічний розвиток яких є предметом нашого дослідження. Ряд факторів, серед яких виділяється "чорна революція" – рух темношкірого населення за розширення громадянських прав, активізація етнічних спільнот вихідців з країн Східної, Центральної, Південно-Східної Європи завдяки впливу післявоєнної хвилі еміграції, стали стимулом як для дискусій в середовищі вчених, так і для кореляції урядової національної політики.

Різноманітність поглядів на шляхи етносоціального розвитку викристалізувалися ще в період між першою і другою світовими війнами, коли поряд з традиційною концепцією "плавильного котла", яким є США для різних етнічних спільнот, була обґрунтована необхідність "культурного плюралізму" в межах єдиного соціополітичного організму Сполучених Штатів.

Результати дискусій, співставлення поглядів політичних діячів на перспективи національного розвитку США були узагальнені в збірці, редактованій соціологом Гандлінім О., який ще в 1935-у

році одним з перших розпочав комплексне вивчення етнічних груп, цілісність яких утворює поняття "американський народ". Книга під назвою "Американські принципи і проблеми. Національна мета" є систематизованою підбіркою документів уряду, виступів громадських діячів, поглядів науковців на єдину тему: мета етносоціального розвитку Америки /8/. Ця праця, яка була опублікована у 1961 р., відобразила факт домінування в той період концепції "плавильного котла", хоча акцент вже був зміщений на необхідність досягнення рівності етнічних груп в цьому процесі "розчинення" /8.-С.3/.

Як вже було згадано вище, шістдесяті роки ознаменували початок "етнічного відродження". Цим терміном узагальнили все зростаючий інтерес національних спільнот Сполучених Штатів до своєї історії, культури, бажання самовияву в рамках американської демократії.

Якщо в міжвоєнний період проблема створення образу "ідеального іммігранта" як в канадській, так і в американській історіографії, вирішувалася шляхом дослідження рівня його асиміляції англо-саксонським елементом, то з 60-х років увага почала звертатися, насамперед до унікальних рис кожної етнічної спільноти /18.-С.12/.

Необхідно зауважити, що американські гуманітарії надають перевагу терміну "етнічна група", який є узагальнюючою назвою для різних типів етнічних організмів. Відомі спеціалісти Роучек Й., Ейзенберг Б. у передмові до збірки "Американська етнічна політика" (1982 р.) запропонували визначати етнічну групу як "окрему культурну меншість, яка прагне зберегти ідентичність і захистити свої інтереси політичними засобами в межах більш широкого суспільства" /2.-С.14/.

Рух темношкірого населення в 60-і роки, який став поштовхом до "етнічного відродження" для недомінуючих "білих" меншин, започаткував новий етап дискусій з приводу національного майбутнього структурних груп американського народу. Тим більше, що в 70-і роки вивчення проблем імміграції та її наслідків почало проводитися на університетському рівні і, врешті-решт, ця тематика остаточно виділилася з рубрики "американська соціальна історія" окрему дисципліну /12.-С.1/.

Серед проблем, які почали обговорюватися істориками, соціологами, політологами в зв'язку з етнічним ренесансом, найбільш дискусійним було питання про вплив локальних інтересів націо-

нальних груп на формування офіційної політики США. Душник В., американець українського походження, осмислюючи реалії соціального і політичного розвитку в 70-і роки, підмітив, що "американська політика ускладнилася через вплив расових і етнічних груп, які змінили традиційне розуміння асиміляції. Багато імігрантів, їх нащадків, інші меншості сприйняли не процес переплавлення в "нову расу людей", а концепцію "культурного плюралізму" і трансформували її в сильнодіючий політичний інструмент" /2.-С.207/.

Оскільки основною темою нашого дослідження є погляди англійських авторів на становище української етнічної групи в соціально-організмі США, потрібно зазначити, що Куропас М., радник з національних питань в адміністрації президента Картера Дж. (1976-1980 рр.), вважав, що імігранти-українці успішно уникнули розчинення в "плавильному котлі" і організували себе як єдину спільноту не лише соціально і культурно, але й політично /2.-С.209/.

Відмінної точки зору, ніж у Душняка В., Куропаса М., дотримується один з найбільш відомих "етнічних істориків" США Новак М. На його думку, "нова етнічна політика не є політикою інтересів. Це - культурна політика", тобто діяльність, яка не спрямована на реалізацію локальних етнічних завдань в політичній сфері /2.-С.308/.

Новак М. є одним з авторів дуже популярного і змістовно важливого терміну "нова етнічність". Ця спільність відрізняється від "старої етнічності" тому, що не є "племінною" /16.-С.185/. Сучасний американець, незалежно від національного походження, повинен взаємодіяти з представниками інших етнічних груп, переймати конструктивний досвід їх соціальної адаптації, але в той же час захищати свою національну ідентичність.

Багато істориків, що вивчають етнічні групи США (знавець української іміграції Ісаїв В. зокрема) наголошують, що збереження і успадкування "етнічності" є можливими лише в умовах наявності міцної і комплексної структури етнічних організацій різних рівнів. Цей автор, керуючись соціологічною концепцією Дюркгейма Е., вважає, що "асимілюються чи не асимілюються індивіди. Громади, як такі, не є підвладними асиміляції. Вони можуть лише дезорганізуватися чи реорганізуватися" /9.-С.80/.

Проекти шляхів вивчення етнічної спадщини, які виникли у середовищі вчених в кінці 60-х - на початку 70-х років, почали

конкретно реалізовуватися з середини 70-х. У квітні 1975-го року президент Г.Форд урочисто відкрив святкування 200-т річчя США і тоді ж розпочався Бостонський фестиваль етнічних груп, що ознаменувало початок зміни в урядовій національній політиці /19.-С.1/. У 1980-у році, як підсумок чотирьохрічної дослідницької діяльності групи вчених, була опублікована Гарвардська енциклопедія американських етнічних груп. Ця фундаментальна розвідка, редакцію якої очолював вже згадуваний вище Гандлін О., містить дані про 100 етнічних спільнот Сполучених Штатів /2.-С.2/.

У 1975-у році світ побачив "Енциклопедичний покажчик етнічних організацій Сполучених Штатів Америки", складений Винаром Л., одним з найбільш відомих американських істориків українського походження /22/. У цьому довідковому виданні була презентована інформація про 1475 організації 73-х етнічних груп.

В обох вищезгаданих роботах відповідна увага приділяється і українській етнічній спільноті, еволюція якої в умовах американського суспільства, погляди англомовних авторів на цей процес є предметом подальшого розгляду.

§2. Питання періодизації і кількісних характеристик української іміграції в англомовній історіографії США

В англомовній історіографії української іміграції в Сполучені Штати Америки до найбільш дискусійних питань належать проблеми хронологічних рамок основних переселенських "хвиль", числа імігрантів, які прибули в той чи інший період, демографічної динаміки коливань кількості американців українського походження.

Дослідники при вивченні цієї тематики опиняються віч-на-віч з рядом об'єктивних труднощів. Справа в тому, що Американське Бюро по Еміграції почало реєструвати імігрантів згідно їх національності лише з 1899-го року, а початок масового в'їзду українців датується вже другою половиною 70-х років 19-го століття. Окрім того, далеко не всі заробітчани з історичних українських земель визначали свою національність як українську. Часто в реєстрах фігурували записи "русин", "руський" і, слід зауважити, що проблема національної самоідентифікації нащадків імігрантів є актуальною і до цього часу. Критерії американських переписів населення 1960-го, 1970-го, 1980-го років не полегшують можливість визначення кількості осіб українського походження. Число амери-

канських громадян, які ще усвідомлюють свою східнослов'янську ідентичність, значно відрізняється від даних офіційної статистики.

Тим не більше, вже в 30-і роки 20-го ст. почали робитися наукові підрахунки кількості осіб української етнічної групи, які проживали на той час в США. Чижевський В. пропонував увазі цифру 756 тисяч осіб, Галич В. – 901 тисячі осіб, а Кузілович В. (до речі вже в 60-і роки) вважав, що кількість українських іммігрантів, які знаходилися на території Сполучених Штатів в 30-і роки, можна лише дуже приблизно визначити в межах 700–800 тисяч осіб /20.-С.1103/.

Вже згадуваний вище Галич В. у 1936-у році одним з перших створив узагальнюючу науково-популярну працю "Українці в Сполучених Штатах", в якій поставив проблему періодизації процесу імміграції, кількісних і якісних характеристик переселенців. Дослідник виділив такі хронологічні етапи: 1) приблизно з 1870-го по 1899-й рр.; 2) 1899–1914 рр.; 3) після 1914-го року /7.-С.12/. Галич В. визначив датою початку масової української імміграції в США 1870 рік, що відповідало традиційним поглядам на проблему першої половини 20-го століття.

Реалії післявоєнної хвилі української імміграції стали об'єктивною причиною необхідності переглянути схему Галича В. Нові історичні, соціологічні, демографічні дослідження української етнічної групи були систематизовані в комплексній праці "Україна. Коротка енциклопедія" (1971 р.). Маркус В., автор розвідки про життя українців у США, на відміну від авторів першої половини 20-го ст., висунув тезу, що масова імміграція в цю країну розпочалася не в 1870-у році, а наприкінці цього десятиріччя. Щодо періодизації, то цей вихідець із Закарпаття виділяє чотири етапи-переселенського руху і дає кількісну характеристику кожного з них: 1) 1877–1899 роки (200–250 тисяч іммігрантів); 2) 1900–1914 рр. (260 тисяч); 3) 1920–1939 рр. (15–20 тисяч); 4) 1948–1955 рр. (85 тисяч) /14.-С.1102–1103/.

Деяко відмінної позиції дотримувався Куропас М., автор популярної книги "Українці в Америці" (1972 р.), опублікованій в зв'язку з підготовкою до святкування 200-т річчя США і 100-річчя української імміграції. Перший етап цього процесу, на його думку, охоплює 1870–1914 роки /11.-С.39/. Щодо кількості осіб української національності, які опинилися в Сполучених Штатах в

1920-1939 рр., то Куропас на відміну від Маркуся вважає максимальною цифрою не 20 тисяч, а 40 тисяч /II.-С.43/. У період 1965-1972 рр. в США імігрувало 8 тисяч осіб. Таких даних в "Короткій енциклопедії" немає.

Магоні П.-Р. дотримується думки, що масова еміграція населення з українських земель розпочалася не в другій половині 70-х років, а на початку 80-х /I3.-С.II/.

Зовсім іншу точку зору захищають Чировський Л. і Душник В. в одній з найновіших праць, присвячених тематиці нашого інтересу. В "Українській спадщині в Америці" обґрунтовується теза, що масова еміграція в США розпочалася відразу ж після 1865-го року /3.-С.45/.

Іншою проблемою, яка включена в сферу інтересів дослідників української етнічної групи в Сполучених Штатах є динаміка чисельності її представників у післявоєнний період. Оскільки загальноамериканські переписи не дають вичерпної інформації про число осіб певного етнічного походження, то дослідники проводять власні соціологічні підрахунки. Маркусь В. та інші автори вже згадуваної "Короткої енциклопедії" враховують не лише кількість зареєстрованих імігрантів, але й природний приріст в їх середовищі, і приходять до висновку, що на кінець 60-х років число американських українців коливалося в межах I млн.250 тис. - I млн.500 тис. осіб. Якщо приймати за критерій підрахунки кількості українців-прихожан різних церковних конгрегацій, то на 1965 р. етнічна група нараховувала I млн.317 тис. осіб /I4.-С.II03/.

Куропас М. у 1972-у році теж акцентував на труднощах при підрахунках числа американських українців. "Поки в даних перепису не враховується існування України як окремої етнічної території, неможливо визначити точну кількість американців українського походження, які проживають в США в наші дні". Саме тому підрахунки автора є ідентичними обчисленням Маркуся В. /II.-С.45/.

Магоні П.-Р., керівник Карпаторусинського дослідницького центру, в середині 70-х років запропонував вважати, що загальна кількість осіб українського та "карпаторуського" походження є рівною I мільйону 500 тисячам. Історик також підкреслював, що принцип американських переписів надавати мові спілкування статусу основного критерія для визначення етнічної приналежності, ускладнює можливість досягнення об'єктивних даних /I2.-С.8/. Так, згідно перепису 1970 р. осіб, які визнають рідною мовою

українську (і русинську – згідно класифікації Магочі П.-Р.) нараховується лише 264 тис. 643 одиниць /12.-С.19/. А вже підрахунки кількості українців (русинів) прихожан різних церковних конгрегацій дають зовсім інший результат – 736 тис. 710 осіб /12.-С.8/. Слід зауважити, що українці в США не уникнули об'єктивно неминучого процесу асиміляції і тому число парафіян теж не може бути безумовним орієнтиром для визначення кількості осіб, які є імігрантами чи їх нащадками. Все це загально прийнято вважається кількісна цифра I млн. 250 тис. – I млн. 500 тис. осіб українського походження в Сполучених Штатах Америки. Вона фігурує і в найновішій розвідці Чировського Н. і Душника В. /5.-С.213/.

Після аналізу вищевказаної англійської літератури ми прийшли до висновку, що демографічні дослідження української етнічної групи в США є одним з найбільш складних завдань. Тим більше, що для істориків на Україні проблематичним питанням є доступ до найновіших розвідок американських авторів для ознайомлення з їх поглядами на динаміку чисельності осіб українського походження в США у 80-і – першій половині 90-х років.

§3. Погляди істориків та соціологів на еволюцію української етнічної групи в післявоєнний період і вплив офіційної політики США на її становище

Завершення другої світової війни стало початком третьої хвилі еміграції в Сполучені Штати Америки, кількісні параметри якої були визначені в попередньому параграфі, а також ознаменувало певну зміну в урядовій політиці США.

Маркус В. у "Короткій енциклопедії" акцентує на тому, що відносини між українськими організаціями, об'єднаними в Український Конгресовий Комітет Америки, та офіційними колами Вашингтону були досить напруженими. Рух за незалежність України був непопулярним серед політичних діячів, оскільки Радянський Союз, як відомо, був союзником Сполучених Штатів у війні з Німеччиною. А УККА під час другої світової війни у своїй програмі назвав ворогом українського народу не лише німецький фашизм, але й російський комунізм /14.-С.112/.

У другій половині 40-х років американська адміністрація розпочала кореляцію свого курсу в "українському питанні", що закономірно привело до покращення відносин з імігрантськими ко-

лами. Одним з проявів цієї еволюції було прийняття і подальша "натуралізація" 85 тисяч українських емігрантів, які отримали цю можливість завдяки прийнятому у 1948-у році Акту про репатріювання осіб /II.-С.43/.

Редактори популярного в середовищі громади "Українського щоквартальника" відмітили, що наступним кроком, який свідчив про зростаючий інтерес американських політичних кіл до української етнічної групи, було офіційне визнання української національності. Американська Служба імміграції та Натуралізації отримала право вести облік нових іммігрантів згідно цього критерію /З.-С.12/.

Більшість істориків, які вивчають проблеми становища української спільноти в США, дотримуються думки, що завдяки тиску її організацій на американських конгресменів і сенаторів, було прискорене прийняття закону про щорічний тиждень поневолених націй, що відбулося 17-го липня 1959 року /I4.-С.1134; З.-С.12/. З того часу в липні кожного року президенти США зверталися до представників народів Східної і Центральної Європи з прокламаціями, в яких виражалася підтримка урядів Сполучених Штатів їх протистоянню комуністичним режимам. Але, як відмічають редактори "Українського щоквартальника", до початку 90-х років Конгрес, адміністрація США офіційно не визнавали право України на самостійне державне існування, в той час як республіки Прибалтики користувалися цим привілеєм /З.-С.15/.

Проблема впливу української спільноти на формування урядової політики знаходиться в комплексному зв'язку з питаннями про значення організованої структурованості етнічної групи, про рівень "входження" української громади в американське суспільство, про труднощі збереження національної ідентичності в умовах об'єктивного асиміляційного процесу і перспективи майбутньої еволюції меншини.

Маркус В. виділив три причини слабкої участі українців у загальноамериканському політичному процесі: 1) територіальна і організаційна роздрібленість; 2) відсутність досвіду участі в американському суспільному житті; 3) звернення уваги лише на питання, які стосуються незалежності України /I4.-С.1134/. Потрібно зауважити, що ці тези стосуються періоду до 1971-го року.

У питанні про рівень пристосування українців до американського способу життя, ступінь їх "входження" в національний сус-

пільний організм існують протилежні точки зору. Так, Куропас М. впевнений, що "представники всіх трьох українських імміграційних хвиль при сприянні українсько-американської громади адаптувалися до американського способу життя. Українці завжди були лояльними і патріотичними американцями, чутливими до потреб країни, яка прийняла їх /II.-С.65/. Подібної позиції дотримуються Чировський Н. і Душнюк Б. у книзі "Українська спадщина в Америці" (1991 р.) вони зазначають: "На протязі одного століття етнічні українці повністю інтегрувалися в "напрямок руху" Америки і є адекватно репрезентованими на всіх рівнях політичного життя, в бізнесі, в тому числі і в основних корпораціях, у освіті, культурі, розважальній сфері, спорті і т.п." /5.-С.204/. Автори акцентують на тому, що цих успіхів українці досягли лише завдяки власній енергії - "без грантів, позик чи урядової допомоги" /5.-С.206/.

Набагато стриманіше оцінке еволюцію української громади Магочі П.-Р. Він вважає, що стосовно ситуації другої половини 20-го століття, все ще актуальним є твердження, зроблене першим істориком української імміграції Бачинським Ю. у 1914-у році: "Імігранти живуть поза громадським життям американського суспільства", "Українські імігранти живуть своїм власним життям" /12.-С.13/. Магочі П.-Р. дотримується думки, що українці через свої психологічні особливості з великими труднощами пристосовуються до американського способу життя, основною рисою якого є динамізм. Представники української етнічної спільноти виховуються на принципах традиціоналізму; саме тому їм притаманне прагнення жити у власному світі, обмеженому параметрами церковних парафій, братств, національних газет /12.-С.13/. Контакти з "зовнішнім" американським світом, суспільством є мінімальними /12.-С.14/.

З радикальними поглядами Магочі П.-Р. не погоджується більшість знавців проблеми. Соціолог Лесавйер П. вважає, що участь українських громад у житті американського суспільства мала більший вплив на його розвиток, ніж це зображують автори англо-саксонського походження /6.-С.25/. Волчук П. на противагу Магочі П.-Р. дотримується точки зору, що представники української спільноти активно контактують зі "зовнішнім" світом завдяки участі у професійних організаціях (лікарів, юристів і т.п.) /6.-С.26/. Ісаїз В. зайняв помірковану позицію в цій дискусії. Завдяки розгалуженій

структурі організацій різних типів, рівнів українці зберігають свою етнічну самосвідомість і одночасно досить активно контактують із "широким" американським суспільством /9.-С.80/. Тезу Ісаїва В. про високий рівень внутрішньої контактності української спільноти і про зростання ролі мобільних зв'язуючих ланок з іншими етнічними групами підтримує відомий американський соціолог Ренов Р. /17.-С.96/.

Об'єктивне соціологічне дослідження, що базується на даних перепису 1970-го року, було проведено колективом авторів під керівництвом Воловини О. Науковці прийшли до висновку, що збереженню "традиційності" української громади сприяє високий рівень внутрішньоетнічних шлюбів, краще соціальне становище жінок у порівнянні з іншими американками та інші фактори /21.-С.100/.

У питанні про можливі шляхи еволюції української етнічної групи дослідники сходяться на тому, що традиційні зв'язки в середині спільноти, високий рівень її організаційної структурованості, а головне, існування з 1991-го року української державності значно затримують закономірні асиміляційні процеси.

Підводячи підсумки нашого історіографічного огляду, потрібно відмітити, що англломовні історики США вбачають перспективу розвитку етнічних студій у зверненні уваги до вивчення міжгрупових зв'язків, взаємовпливів громад американців різного походження. Ці дослідження повинні стати об'єднуючим, а не диференційним знаряддям, так як їх мета - пошук спільних рис у досвіді пристосування різних етнічних груп до еволюційної динаміки американського суспільства.

Список використаної літератури

1. American principles and issues. The National Purpose.- New York, 1961. - 576 p.
2. America's Ethnic Politics.- Westport, Connecticut, 1982. - 403 p.
3. America: Ukrainians in an unending uphill fight. Editorial// Ukrainian quarterly. - volume XL, No. 1, spring 1984. - p.5-16.
4. Captive Nations week 1991: The president's Proclamation// Ukrainian quarterly.- volume XLVII, No. 3, autumn 1991.- P.319.

5. Chirovsky N.-L., Dushmak W. The Ukrainian Heritage in America.- New York, 1991. - 690 p.
6. Discussion. In: The Ukrainian Experience in the United States.- Cambridge, 1979. - p.21-35.
7. Halich V. Ukrainians in the United States. - New York, 1970.-174 p.
8. Hamlin O. Introductory Remarks. In: The Ukrainian Experience in the United States. - Cambridge, 1979. - P.35-37.
9. Isajiw W. Organizational Differentiation and Persistence of the Ukrainian Community in the United States. In: The Ukrainian Experience in the United States. - Cambridge, 1979. - P.79-96.
10. Kuropas M. The centenary of the Ukrainian Emigration to the United States. In. The Ukrainian Experience in the United States.- Cambridge, 1979. - p.37-51.
11. Kuropas M. The Ukrainians in America.-Minneapolis, Minnesota, 1972. - 86 p.
12. Magocsi P.-R. problems in the History of the Ukrainian Immigration to the United States. In: The Ukrainian Experience in the United States.-Cambridge, 1979. - P. 1-21.
13. Magocsi P.-R. Ukrainian Heritage Notes.-Cambridge, 1977.-14 p.
14. Markus V. The Ancestral Faith Transplanted: A Century of Ukrainian Religious Experience in the United States. In: The Ukrainian Experience in the United States.-Cambridge, 1979.-P.105-129.
15. Markus V. In the United States. In: Ukraine A Concise Encyclopedia.-Toronto, 1971.-volume II.-P.1100-1151.
16. Novak M. The New Ethnicity: The Next Ten Years. In: The Ukrainian Experience in the United States.-Cambridge, 1979.-P.183-198.
17. Renoff R. Commentary. In: The Ukrainian Experience in the United States.-Cambridge, 1979.-p.96-100.
18. Swyrypa P. Ukrainian Canadians. A Survey of Their Portrayal in English.-Language Works.-Toronto, 1978. - 169 p.
19. The Ukrainian Experience in the United States. A Symposium.- Cambridge, 1979. - 197 p.

20. Ukraine A Concise Encyclopaedia. - Toronto, 1971. - Volume II. - 1394 p.
21. Wyzar B. Ukraine. A Bibliographic Guide to English-Language Publications. - Englewood, Colorado, 1990. - 406 p.
22. Wyzar L. Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations in the United States. - Littleton, Colorado, 1975. - 414 p.